

УДК 378:34(4/7)

Н.І. Матвіїшин

ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН У ФОРМУВАННІ ПРАВОВОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ-ЮРИСТІВ

Перехід до нової парадигми освіти, де однією з найважливіших вимог виступає особистісний розвиток студентів, викликає необхідність перегляду принципів і підходів до юридичної освіти. Як відзначає професор Ю.М. Швалб, сьогодні у сфері освіти змінюється вся психолого-педагогічна проблематика, що починає концентруватися навколо питань розвитку і саморозвитку особистості, навчальних інтересів і навчального цілепокладання, суб'єкта навчальної діяльності, особистісної рефлексії, здатності до відповідального вибору і т. ін. Очевидно, що вирішення нових для всієї системи освіти завдань неможливе на підставі лише класичних форм і способів вузівського навчання [6].

Зазначимо, проблема професійної підготовки майбутніх правників стоїть в Україні дуже гостро. Найгостріше вона виявляється у диспропорції між теорією та практикою у вітчизняній юридичній освіті на користь першої. У той самий час щороку дедалі більше цінуються саме практичні навички і дедалі складнішою стає адаптація випускника до практичної роботи.

Одним із засобів для вирішення визрілих суперечностей проблеми є застосування міжнародного досвіду в даній сфері.

Застосування міжнародного досвіду до навчального процесу стає особливо актуальним з розвитком постмодерну, коли суспільство переходить до нової історичної форми синтезу з державою. Постмодерністські культури втілюють новий тип відчуження й мислення, що відбиває глобалізацію життєвого світу, під час якої слабшають обмеження, що накладаються географією на соціальний і культурний устрій [4, 5].

При оцінці вітчизняного правового розвитку варто враховувати різницю соціокультурних світів зі специфічними уявленнями про світогляд людини, умови її буття і пов'язані з цим форми громадського життя. Незважаючи на активний діалог, що відбувається в сучасному світі, слід мати на увазі, що ціннісні орієнтири східної й західної традиції істотно розрізняються.

Ю.М. Оборотов відмічає, що найбільш важлива риса, що визначає різницю ставлення до держави в нас і на Заході, виражена в тому, що в західних країнах держава з'являється у вигляді знеособленої сили законів, яким підпорядковані будь-які представники влади і громадяни. У нас, пише професор, влада завжди персоніфікована на всіх рівнях – від президента до муніципального чиновника. Тому перебування України, Росії, Білорусі на стику Сходу й Заходу об'єктивно змушує їх вирішувати проблему діалогу різних соціокультурних світів як свою внутрішню проблему [7].

Пріоритет у розробці ідеї євразійського права належить відомому історичу, філософу права й державознавцю М.М. Алексеєву. Використання його концепції є дуже перспективним у зв'язку з ідеєю справедливої держави як колективної

чесноти. На тлі непередуманого запозичення західних державних і правових інститутів, що призводять до дестабілізації державного життя й посилення правового нігілізму, існує можливість здійснення реформ на основі євразійської правової моделі й відповідної їй гарантійної державності. Для євразійської правової моделі характерні такі принципи: визнання права на духовний і культурний розвиток як вищу цінність; фіксація основних обов'язків держави й кожної особистості для реалізації цього права; формування державно-приватної системи господарства для забезпечення соціальної справедливості; відродження духовності, релігійності й культури.

Усі названі аспекти слід мати на увазі, аби мати змогу детальніше розглянути міжнародний досвід юридичної освіти у рамках даного дослідження. Звичайно, ми зацікавлені у доброякісних емпіричних даних, що служитимуть позитивним досвідом. При цьому ми розуміємо, що, з іншого боку, зібрані нами результати, згруповані та викладені по-іншому, виявили б зовсім іншу картину. Одразу зазначимо, що певні напрацювання успішно застосовуються.

Цей зарубіжний досвід роботи юридичних клінік, що мають за мету одночасне надання правових послуг та набуття практичних навичок студентами юридичних вузів, в Україні існує починаючи з 1993 року. Клініки було створено з ініціативи юристів, які мали можливість вивчити модель викладання юридичних наук у зарубіжних країнах. На сьогодні в усіх регіонах України діють понад 40 юридичних клінік, які надають безкоштовну правову допомогу малозабезпеченим громадянам – пенсіонерам, інвалідам, учасникам бойових дій, багатодітним родинам та іншим.

Досвід впровадження офіційного ґрунтового чи неофіційного рейтингу правничих шкіл був би для України надзвичайно корисним у рамках дедалі зростаючого збільшення кількості закладів, які готують юристів. Відразу зазначимо, що в Україні котуються заклади, які існували до 1991 року, – Київський, Харківський, Львівський, Одеський [8].

Натомість американським абітурієнтам стають у пригоді рейтинги американських правничих шкіл. Один із найбільш відомих регулярно організовує видавнича організація U.S. News and World Report [9]. В основі рейтингу 12 чинників (2 – суб'єктивних і 10 – об'єктивних), що згруповані за такими критеріями: оцінка якості освіти/школи (40% загального бала) деканами, викладачами та суддями; селективність школи (25%), що враховує дані та критерії зарахування; успішне працевлаштування (20%); професорсько-викладацька та матеріально-технічна база (15%). За зібраними даними школам “присвоюють” місця в чотирьох групах: найкращі (перші 50 місць) — школи другого, третього та четвертого рівнів (близько 40 шкіл у кожній). Десятка кращих шкіл залишається стабільною. До неї належать правничі школи Єльського, Стенфордського, Гарвардського, Колумбійського, Нью-Йоркського, Чиказького, Каліфорнійського (Берклі), Мічиганського (в Анн-Арборі), Пенсільванського, Вірджинського та деяких інших університетів.

Системний підхід і конструктивістський спосіб мислення активно застосовується в американських правничих школах вже при вступній кампанії.

У США, на відміну від України, при прийомі до правничих шкіл результати вступних іспитів є лише одним із багатьох, однак не основним критерієм. Вступна комісія бере до уваги більш ніж 15 позицій: результат LSAT (загальнонаціональний обов'язковий іспит для вступників до юридичних навчальних закладів, запроваджений у 50-х роках як диференційований іспит замість “залікового”); середній арифметичний бал оцінок (GPA), отриманих в університеті (коледжі); зміст пройденої навчальної програми в університеті; коледж, де було отримано базову університетську освіту; академічна та громадська (поза-академічна) діяльність у коледжі; етнічна й расова належність; індивідуальні якості й особистість; рекомендаційні листи; уміння писати; есе-обґрунтування бажання навчатися в обраному закладі; набутий досвід роботи і його суть; громадська діяльність; мотивація та причини, з яких абітурієнт бажає вивчати право; місце постійного проживання; подолані труднощі; отримана підготовка до коледжу; досягнення та лідерство; будь-що інше, що видається екстраординарним.

Студенти-правники у США зазвичай є старшими за своїх колег в Європі в цілому та в Україні зокрема. Якщо вік першокурсника в Україні становить 17-18 років, то у США – від 22 і більше.

Певні аспекти досвіду американської системи юридичної освіти можуть стати корисним і для України, однак це не означає, що підходи до вирішення “місцевих” проблем можна знайти в системі правової освіти США.

Одразу зауважимо, в контексті сприяння формуванню правового мислення корисно висвітлити особливості освітніх (академічних) програм, які діють у США.

У США існує дворівнева система – загальноуніверситетської та професійної освіти. Право як спеціальність вивчається у спеціальних професійних закладах – правничих школах, вступники до яких мають закінчити чотирирічний курс “загальноуніверситетського” навчання за освітньокваліфікаційним рівнем бакалавра. Важливо у цьому місці зазначити, що правничим школам передувала система так званого “учнівства” (apprenticeship). Остання передбачала вивчення права під наставництвом практикуючого правника, який виявив бажання поділитися знанням, досвідом та бібліотекою в заміні на допомогу “студента”. У США й донині деякі штати визнають цю форму юридичної підготовки, яка, втім, поступилася “правничим школам”. Правничі школи спочатку були переважно незалежними підприємствами без стандартних правил прийому (крім оплати за навчання). Але після запровадження вимог щодо здобуття права на практику (зокрема, складання правничого кваліфікаційного іспиту), що обумовило практичну необхідність у систематичній підготовці правників, та визнання за правом у середині XIX ст. статусу академічної дисципліни правничі школи набули тієї форми, в якій існують нині, – форми професійних навчальних закладів.

При цьому відзначимо суттєву особливість вимог до абітурієнтів – це не так наявність базових правових знань, як вміння аналітично мислити та викладати свої думки в письмовій формі.

Звичайна трьохрічна програма навчання в американській правничій школі передбачає низку загальнообов'язкових предметів на першому курсі (контракти,

делікти, право власності, конституційне право, юридична деонтологія тощо) та вибіркових – на наступних, котрі мають за мету не лише “викласти” знання матеріального та процесуального права, а й навчити користуватися “правничою бібліотекою” (законодавчою базою, судовою практикою, навчальною літературою та періодикою тощо) та правовому мисленню (“мислити як правник”) – для вирішення правових питань. З цієї метою курси викладаються з використанням так званого “case method”: студенти отримують на домашнє завдання прочитати низку справ, а на заняттях викладач викликає студентів, котрі відповідають на запитання щодо справ й аргументовано обстоюють власну позицію. Цей метод доповнюється ще одним – “сократівським” – діалектичним способом обговорення питання через постановку запитань й відповідей, які стимулюють мислення.

Особливого поширення у США набули так звані студентські конкурси із судових процесів, які останніми десятиліттями впроваджуються у світі. Їх запровадили у США ще на початку XIX століття.

До американської системи юридичної освіти вони потрапили з Англії, де були започатковані принаймні в XIV ст. У США їх спочатку увів до навчальної програми підготовки правників Гарвардський (1820), а згодом впродовж XIX ст. – й інші університети (Вірджинії, Південно-західний (м. Чикаго), Бостонський). Сьогодні ця форма занять – традиційна складова підготовки правників у США.

Навчальні плани американських правничих шкіл включають спеціальні обов’язкові курси для першокурсників, які сприяють виробленню вмінь та навиків правничого письма та судових процесів. У багатьох закладах діють так звані “ради із судових процесів” (moot court boards), членами яких є студенти та їхні старші колеги. До речі, часто участь у різноманітних конкурсах із судових процесів вважається рівноцінною вивченню навчальної дисципліни [1].

Окремо слід сказати і про активну участь у правничих змаганнях. Характерною рисою американської юридичної освіти є змагальність (конкуренція) з правничими змаганнями як одним із її проявів. Такий різновид змагань, як рольові судові процеси, що мають за мету розвинути практичні навички студентів-правників, часом відкриті й для українських студентів. Наприклад, засновані 1959 р. й адміністровані Асоціацією студентів міжнародного права змагання з міжнародного права ім. Ф. Джессапа, національні раунди якого проводяться в Україні з 1994 р. з фіналом у Вашингтоні (США). Українські студенти-правники регулярно беруть участь у цих англійських змаганнях на обох рівнях і вже досягли певних успіхів.

Здобуття професійного досвіду шляхом проведення наукових досліджень можливе завдяки низці програм, адміністрованих урядом США в Україні. Вони надають можливість молодим українським дослідникам та вченим-правникам проводити наукові дослідження у США на стипендіальній основі. Крім того, американські університети та інші наукові установи на конкурсних засадах надають стипендії для організації правових досліджень у США. Наприклад, Інститут українознавчих студій при Гарвардському університеті надає щорічні іменні дослідницькі стипендії, зокрема в галузі права.

Система підготовки юристів у Німеччині характеризується «ґрунтовністю і всебічністю», про що свідчить її орієнтованість на образ судді, інститут дворічної практики та суворість атестаційних іспитів.

І попри це все, за наявності «успішного» атестату зрілості (Abitur) вступити на юрфак можна без вступних іспитів. Відтак передумовою здобуття юридичної освіти є здобуття успішної «доуніверситетської» освіти. Вступ до певних університетів залежить від успішності атестату, оскільки деякі з них здійснюють прийом за прохідними балами, таким чином обмежуючи обсяг студентів (Numerus clausus).

Цей досвід міг би бути корисним у рамках запобігання корупційним проявам у ВУЗах, але не можна не зважати на той факт, що це могло би сприяти корупції в школах.

Крім практичних занять, або «вправ» (Uebungen), які аналогічні семінарам української форми навчання, у Німеччині практикується навчання у робочих групах з цивільного, адміністративного та кримінального права під наставництвом референдарія – того, хто закінчив курс навчання та склав перший держіспит. Загалом така форма навчання (навчальні робочі групи, консультації) є надзвичайно корисною (оскільки готує випускників до іспитів та практичної роботи) і варта дотримання в Україні.

Втілення даних форм і способів у життя здійснюється за допомогою вивчення прецедентів та роботи над казусом. Це може здивувати, враховуючи ту обставину, що Німеччина не є країною Common Law. Однак на прецедент дивляться не як на джерело права, а як на підручник судочинної мудрості [10].

Важливо у цьому місці підкреслити ще одну особливість німецької системи юридичної освіти, яка полягає в тому, що, на відміну від вивчення казусів, вивчення правової філософії, методики та історії не є обов'язковим. Беручи до уваги, що Німеччина це країна з багатою філософською традицією, однак, фактично, це є нічим іншим, як послідовною реалізацією «німецької методики» юридичної освіти, що акцентує свою увагу на критичність, самостійність мислення. Крім того, це стимулює викладачів ретельніше планувати заняття.

Заслуговують на увагу конкретні методи роботи з юридичним казусом. Окрім згадування про прецеденти на лекціях, казуси використовуються в екзаменаційних роботах для контролю рівня знань. Протягом усього навчання студент зобов'язаний скласти певну кількість екзаменів, при цьому він, за деякими винятками, сам може обирати, в який час і в якому порядку хоче їх складати [10].

Він також може відвідувати або не відвідувати лекції, оскільки самопідготовка до екзамену є не тільки можливою, але й у багатьох випадках вважається більш ефективною.

Кожен екзамен складається з однієї курсової та однієї контрольної роботи. В обох випадках студент зобов'язаний здати проект вирішення важкого казусу, застосовуючи різні правові норми. Проект має бути написаний із використанням певних логічних і мовних взірців. Студент, який неправильно вживає такі взірці, може не скласти іспит, навіть якщо казус він правильно вирішив, тому оцінювання залежить більше від мистецтва аргументації та інтерпретації, ніж від правильного вирішення завдання.

Після закінчення курсу університетського навчання, випускники складають складний держіспит, який контролюється органами юстиції, і набувають статус референдарія. Цей статус, або етап підготовки майбутнього правника, і є істотною різницею між українською та німецькою системою підготовки правників.

Референдарій стажується у державних і приватних юридичних структурах (суд, прокуратура, органи управління, юридичні фірми, підприємства). Зазначимо, що оплата праці здійснюється державою – незалежно від того, чи буде він у майбутньому працювати в держструктурах. Під час стажування референдарій проходить як практичну, так і теоретичну підготовку. Після проходження стажування референдарій складає другий держіспит (*Assesorexamen*) й набуває статусу правника, що дає йому право займатись юридичною практикою.

Оскільки базова юридична підготовка складає фактично від 6 до 9 років (хоч держава пропонує закінчити освіту за 4,5–6,5 років [11]), для українських студентів, показує практика, більш цікавими є програми післядипломної освіти. Це магістратура і докторантура.

Як відзначалося, німецька система відрізняється строгим остаточним контролем процесу підготовки майбутніх правників, здійснюваних органами юстиції (нині частково й університетами, і то лише на рівні першого держіспиту).

Про складність держіспитів свідчать, по-перше, його результати. Так, наприклад, у 1999 р. 12 153 осіб (або 68,56%) з 17 725 склали перший держіспит, з них 29 осіб – на оцінку “дуже добре” (найвища оцінка), 367 – “добре”, і так далі спадною – 1 850, 4 432, 5 475 – на оцінку “задовільно”. Того ж року другий держіспит склали 10 397 (86,1%) з 12 076, з них 2 – на “дуже добре”, 230 – “добре”, і далі – 1 522, 4 132, 4 511 – на “задовільно”.

По-друге, феномен репетиторства. Студенти часто звертаються до репетиторів (за даними журналів, від 58% до 80% студентів) [11].

Передумовами навчання в німецькій магістратурі українськими студентами є здобуття базової вищої юридичної освіти “вдома” в акредитованому навчальному закладі, а також достатній рівень знання німецької мови (підтверджений спеціальними іспитами DHS, PNdS або дипломом Інституту Гете тощо).

Вагомим чинником на користь популярності й доступності магістерського навчання є можливість одержання фінансової підтримки. Українці можуть позмагатися за стипендії ДААД, інших фондів, а часом і університетів, які надають стипендії, співпрацюючи з фондами. Яскравим прикладом є магістерська програма з правознавства Європейського університету Віадрина в м. Франкфурт-на-Одері [12].

Популярна в Європі форма здобуття освітнього досвіду – короткотермінове навчання — видається найбільш перспективною для українських студентів на німецькому ґрунті, перевагою якого є 3–6 місячне навчання, необов’язковість сертифікованого підтвердження знання німецької мови [13].

Заслугує на увагу той факт, що в Німеччині організацією практики опікуються як приватні компанії, так і громадські організації, наприклад ELSA, котра успішно здійснює спеціальну програму стажування – STEP [14].

Отже, на нашу думку, позитивний досвід німецької підготовки професійних кадрів міг би бути виражений у таких положеннях.

Дворівнева система підготовки німецьких правників (етап теоретичного університетського навчання та етап дворічної підготовчої служби), яка носить некомерційний характер.

Випускник німецького ВНЗ, як і американського, – це лише “кандидат” у юристи, а не юрист автоматично – як в українській системі. Цей досвід вартий запозичення з огляду на потребу підвищення якості вітчизняних юридичних кадрів і захисту інтересів громадськості, зазначає О. Бігун [11].

Увага роботі з казусом, що сприяє кращому розумінню застосування правової норми та рефлексії щодо її обсягу.

Письмові тести дозволяють тренувати юридичне письмо, котре є важливим інструментом юридичної професії.

Включення відомих прецедентів або схожих казусів до умов задач допомагає виявити міру правової ерудованості студентів.

Використання логічних та мовних взірців, як і написання правової аргументації, дисциплінує точність думки і висловлювань.

Письмові екзамени сприяють більш справедливому контролю знань, що оцінюються незалежною державною комісією. Ідентифікація студентів відбувається за допомогою особистих номерів. Власник номера зберігається у таємниці від членів комісії. Завдяки цій зовнішній екзаменаційній системі гарантується високий рівень юридичної освіти, справедлива процедура отримання диплому, а також чесна конкуренція між студентами усіх ВНЗ.

Вступні іспити на юридичні факультети “публічних ВНЗ” в Чеській Республіці, на відміну від українських ВНЗ, кожен із яких має свою систему, мають однакову програму і часто проходять у формі тестування. Вони всі є письмовими і включають у себе іспит на загальноосвітній рівень (історія, географія, література, мистецтвознавство тощо), іспит із логіки та іспит із психології. Цікаво, що іспит із логіки передбачає наявність базового рівня знань з правознавства, в його основі – моделювання ситуацій та визначення, якого роду норми права можна застосувати до тих чи інших відносин, а також “комбінаторика” – розуміння нормативної ієрархії, співвідношення законів, їх дія у часі, просторі. Окрім цього, логічний тест включає в себе вирішення завдань, не пов’язаних із правом.

Досвід проведення такого роду зрізу знань може бути корисним для України, адже такий стан справ акцентує свою увагу поряд із загальною підготовкою на особливий склад мислення та схильність до логіки.

Для вступу у вищий навчальний заклад у Польщі, як і в Україні, слід скласти іспити, провчитись відповідний термін (5–5,5 років), але різниця в тому, що їхні факультети рідко коли складають сто чоловік, а державне навчання є більш престижним та однозначно безкоштовним.

Після випускних іспитів та написання дипломної роботи студент може стати адвокатом, “радцею правничим” або піти працювати в державні установи: суд, прокуратуру чи органи внутрішніх справ. Цей дуже обмежений поділ не здивував би нас, якби не один момент.

Після закінчення університету молодий юрист не може виступати в суді, не може засновувати свою справу, а що головне – може не розраховувати на клієнтуру. Це є причиною того, що випускник зобов'язаний пройти так звану аплікацію. Аплікація – це основна стадія підготовки майбутнього адвоката або ж радці правничого, оскільки без проходження цієї аплікації випускник не зможе скласти іспит на право займатися юридичною діяльністю будь-якого типу [15].

Аплікант (претендент) починає працювати в юридичній конторі адвоката чи радці правничого, котрий стає патроном апліканта. У більшості випадків аплікант працює в кількох канцеляріях. Крім того, аплікант відвідує спеціальні курси, де його навчають практичним основам діяльності адвоката. Головне завдання цих курсів – навчити апліканта застосовувати свої знання в повсякденному житті і корегувати набуті. Все це займає майже три з половиною роки. Під час своєї праці він отримує заробітну платню як аплікант, котра в кілька разів менша від заробітку адвоката. Наприкінці терміну аплікації претендент складає кваліфікаційний іспит на адвоката чи радцю правничого, що фактично і визначає його подальшу долю. Не можна не зазначити, що відсоток осіб, котрі не проходять іспит, досить високий, а цей факт засвідчує про жорстокість контролю з боку держави за майбутніми спеціалістами.

Адвокат має право займатися кримінальними справами і вести їх в суді. Фактично ведення судових справ і надання незначних консалтингових послуг і є основною діяльністю адвоката. Однак неправильно було б сказати, що це є єдина діяльність з можливих, це лише свідчення існуючої практики у Польщі. Радця правничий відрізняється від адвоката тим, що не може виступати захисником у кримінальних справах. Основним видом його діяльності є цивільні спори, позови, підготовка юридичних документів, надання послуг підприємствам та організаціям. Дане розмежування наштовхує на думку про більшу професійність польських спеціалістів порівняно з українськими.

Отже, ми розглянули певні аспекти міжнародного досвіду юридичної освіти, що, на нашу думку, сприятиме більш активному впровадженню в юридичну практику розробок зарубіжної юридичної науки. Водночас ми вважаємо, що застосування бодай одного з них вимагає серйозного ґрунтовного дослідження їх можливого впливу на правову систему України в цілому.

Література

1. Бігун В. Навчальні судові процеси, або як удосконалити професійні знання та навички з права, іноземної мови та ораторської майстерності. //Юридична газета. – 2004. – №11. (<http://www.bihun.info/>)
2. Оборотов Ю.Н. Традиции и новации в правовом развитии. – Одеса: Юрид. літ., 2001. – 160 с.
3. Оборотов Ю.М. Євразійська правова сім'я: перетворення нашого права // Конституційне будівництво в Україні: теорія та практика: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Ужгород: Закарпаття, 2000. – С. 195-198.
4. Оборотов Ю.Н. Юридическое образование в эпоху постмодерну // Проблемы вищої юридичної освіти. – Х., 2002. – С. 30-33.
5. Оборотов Ю. Н. Постмодерн: другое понимание и определение права // Юридический вестник. – 2003. – № 1. – С. 60-65.
6. Швалб Ю.М. Задачный подход к построению учебного тренинга в ВУЗе // Психологічні тренінгові технології у правоохоронній діяльності: науково-методичні та організаційно-практичні

- проблеми впровадження і використання, перспективи розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Донецьк, 27-28 травня 2005 року. – Донецьк: ДЮІ, 2005.
7. Оборотов Юрій Миколайович. Традиції та новації в правовому розвитку: загальнотеоретичні аспекти. Автореферат дис. на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. – Одеса, 2003.
 8. Бігун В. Юридична освіта в Україні та США // Юридична газета. – 2003. – №4.
 9. <http://www.usnews.com>
 10. Острозька К. Деякі аспекти тренування юридичного мислення у вищих навчальних закладах Німеччини // Юридичний журнал Юстиніан. -№11. – 2005.
 11. Бігун В. Юридична освіта в Україні та Німеччині // Юридичний журнал Юстиніан. – 2004. – №12.
 12. <http://www.euv-frankfurt-o.de/de/studium>
 13. <http://www.alpbach.org>
 14. <http://www.daad.de/deutschland/de/2.4.7.1>.
 15. Петрошук А. Досвід юридичної освіти в Польщі // Юридична газета. – 2003. – № 7.

УДК 347.441.048

С.М. Іванова

Правова характеристика визнання правочину недійсним та застосування наслідків недійсності правочину в системі способів захисту цивільних прав та інтересів

Суб'єкт, право якого порушене, вчиненням і виконанням недійсного правочину може пред'явити до правопорушника такі види вимог: вимога про визнання нікчемного правочину недійсним; вимога про визнання нікчемного правочину дійсним; вимога про застосування наслідків нікчемності недійсного правочину; вимога про визнання оспорюваного правочину недійсним; вимога про застосування наслідків оспорюваного правочину; вимога про відшкодування моральної шкоди завданої у зв'язку із вчиненням недійсного правочину; вимога про відшкодування збитків, завданих у зв'язку із вчиненням недійсного правочину; вимога про відшкодування завданих у зв'язку із вчиненням недійсного правочину збитків у подвійному розмірі.

Останні три види вимог будуть засобом цивільно правової відповідальності та санкцією за вчинене правопорушення. Всі перелічені види є цілком самостійними вимогами і в такій якості повинні розглядатись як в теоретичному аспекті, так і з точки зору судової практики. Та обставина, що такі позовні вимоги можуть пред'являтися в одному цивільному процесі, не є підставою для їх ототожнення. Як це відбувається в юридичній літературі стосовно визнання правочину недійсним та відновлення становища, що існувало до порушення права як загального наслідку недійсності правочину (ст. 216 ЦК) [9, с. 260; 3, с. 343].

У судовій практиці, яка склалася при застосуванні ЦК УРСР 1963 р., не вважалось за можливе пред'явлення позову про визнання недійсним правочину без одночасного пред'явлення вимоги про застосування наслідків недійсності правочину [10, с. 129], така практика визнається необґрунтованою з точки зору